Encyclopedia of Economic Law Journal
Homepage: http:// lawecon.um.ac.ir

Research Article
Vol. 29, No. 22, Fall-Winter 2022, p. 321-348

The Maximum Amount of Penalty Clause in Monetary Obligations with a Critical Approach to the Supreme Court's Unified Judicial Precedent No. 805

Rasool Bahrampoori[1]
Assistant Professor of Law department , Faculty of Human sciences, University of Science and Culture
Javad Khodaaddi[2]
PhD student in Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran. (corresponding author).

Received: 2022/06/25
Revised: 2022/12/11

Abstract

Validity of penalty clause in monetary obligations has always been a controversial issue in the Iranian legal system. Due to the exposure of institutions such as the Constitutional Council and the Expediency Discernment Council to the damage of late payment, despite the adoption of laws such as the Code of Civil Procedure this question still remains in the Iranian legal system and it is asked the parties can claim a sum in excess of the annual rate of the Central Bank as a fixed sum, based on the contractual terms? General Assembly of the Supreme Court's Unified Judicial Precedent No. 805 has considered the permission of this matter subject to its non-contradiction with the imperative laws and regulations and the present study with an analytical-descriptive method in order to answer above question, by examining evolutions regarding the damages of late payment in the Iranian legal system, state three jurisprudential, legal and economic analyzes and it has proved that accepting the validity of any amount of contractual obligation in monetary obligations can't be deduced not only from the text of the relevant laws and regulations but in addition to conflict with the law, has

1. rasoolbahrampoori@gmail.com
2 . khodadadi.javad@ut.ac.ir

many adverse economic effects and exposes the agreement to the suspicion of usury.

Keywords: Monetary Obligations, Late Payment Damage, Unified Judicial Precedent, Usury, Penalty Clause.
JEL Classification: K12

INTRODUCTION

According to Article 230 of the Civil Code, which is written in an absolute manner, the agreement of the parties to determine the amount of the obligation as the lump sum amount of the damage caused by the breach of the contract is considered valid and it is stipulated: "...the ruler cannot Condemn to more or less than what is required." Despite the application of the aforementioned article, which includes all obligations, whether cash or otherwise, with the approval of the Civil Procedure Law in 1318, in Article 719 of this law, a 12% ceiling was considered for late damages for obligations that are cash-related. And agreements in excess of this amount were considered ineffective. With the victory of the Islamic Revolution, as stated in the fourth principle of the Basic Law, there was a great emphasis on the necessity of harmonizing the laws with Islamic Shari'a standards, and considering that in Islamic Shari'a and Imami jurisprudence, riba is explicitly forbidden and its taking is forbidden, in principle The 43rd Constitution prohibiting and sanctioning usury was considered as one of the basic rules of the economy of the Islamic Republic. With regard to this issue and considering the difference of opinions of jurists regarding the usury or not of late payment compensation, after the revolution the issue of predicting the obligation, its ceiling and amount in the approved laws and the views of legislative and decision-making institutions such as the Expediency Council, The Guardian Council and the Islamic Council suffered apparent inconsistencies and conflicts; In such a way that despite the approval of the law on the procedure of public courts and the revolution in civil affairs in 1379 and the provisions in this regard in articles 515 and 522 of this law, the question still remained whether the parties can settle on contractual basis instead of legal basis. , include the deposit in the contract and include damages in excess of the annual index rate of the Central Bank in a lump sum?

Studying the laws related to this issue and the opinions of institutions such as the Guardian Council and the Expediency Council during the days after the revolution clearly show that the answer to the above question has changed over time in accordance with the economic and social conditions; Therefore, in this article, with an analytical-descriptive method to provide a convincing answer to the question raised, firstly, a brief review of developments related to this issue in the Iranian legal system is discussed, and then the consensus

opinion No. 805 of the General Board of the Supreme Court dated 10/16 2019/2018 is analyzed and examined from the legal, jurisprudential and economic point of view.

PURPOSE

Facing the issue of late payment damages in Iran's legal system has been affected by economic developments; In such a way that after experiencing high inflation rates, a sudden decrease in the value of money and the emergence of bank and non-bank super-debtors, the theories that absolutely did not allow the receipt of delay damages have been abandoned, and now it is possible to receive it up to the annual index rate announced by the central bank, until It has been widely accepted by jurists; Despite this, the question still existed in Iran's legal system, according to the last part of Article 522 of the Civil Procedure Law, whether the parties can, instead of the legal basis, pay a deposit exceeding the annual index rate of the Central Bank in a lump sum based on the agreement. should the parties include in their contract?
In recent years, this question has received different answers in the judicial authorities, so that finally the Chief Justice of Mazandan province announced that the 22nd and 25th branches of the Court of Appeal of this province, regarding the validity of the determination of the contractual obligation in monetary obligations More than the declared inflation index of the subject of Article 522 of the Civil Procedure Law, different opinions have been issued, the request to raise the issue in the General Board of the Supreme Court, which finally led to the issuance of unanimous decision No. 805 dated 10/16/2019, regarding the prescription of an agreement to more than the declared index. This decision stipulates: "Determining the amount of the contractual obligation in order to compensate for the delay in fulfilling monetary obligations is subject to the application of Article 230 of the Civil Law and the last part of Article 522 of the Civil Procedure Law approved in 1379, and with regard to Article 6 of the aforementioned law, the amount of the payment The obligation specified in the contract, even if it is higher than the officially declared price index (inflation rate), if it does not conflict with the laws and regulations, including monetary regulations, is valid and has no legal problems.

The main goal of this research is to answer the question whether the agreement of the parties to collect any amount of deposit in private contracts is valid or not?

METHODOLOGY

In this research, in order to describe the current situation and introduce the topic of discussion, the necessary data were obtained using the method of library studies and presented using the descriptive method of these data. After this description, the material is presented with an analytical and text-oriented method.

FINDINGS

In response to the validity or non-validity of the pledge amount in excess of the inflation index rate announced by the Central Bank in monetary obligations, legal, jurisprudential and economic arguments can be proposed as follows:

A- The conditions stipulated at the top of Article 522 of the Law of Procedure of Public Courts and the Revolution in Civil Matters for claiming damages for delay with a legal basis show that the legislator intended in this law to include strict conditions and with the justification that damages for late payment are limited According to the rate of the index announced by the Central Bank, it is legitimate to obtain it. In fact, it should be said that the legislator, by not mentioning the issue of the deposit and restricting the delay compensation to multiple conditions, intended to prevent the creditor's damage by reducing the value of money, on the one hand, and on the other hand, contrary to the previous law, which had determined a fixed amount. while setting a standard for determining the amount of reduced value, follow the views of the Guardian Council and the fatwas of some authorities.

B- What the legislator meant by the term "reconciliation" in the last part of Article 522 was the fatwa of the jurists stating that reconciliation is necessary to resolve the existing conflict, not primitive peace; Because if it means any agreement on the obligation during the conclusion of the contract, using the expression "reconciliation" which is one of the forms of certain contracts, has no meaning and such an agreement should be possible in the form of any contract.

c- Having the validity of any amount of the pledge in monetary obligations, the conclusion of contracts where the parties do not have the same bargaining power (such as additional contracts) faces a lot of risk and danger and makes them appear imposed, unfair and unjust; These conditions provide the basis for big financial companies to abuse the weak side and disturb the economic legal order.

D- Accepting the credit of any amount of the deposit in the monetary obligations significantly increases the transaction costs. Due to the impossibility of adjusting the contract according to Iran's legal system, the separation of the obligation for damages from the obligation for punitive and criminal obligations has no effect on the issue, and as a result, with the increase in transaction costs and the increase in production costs, the amount of bankruptcies will also increase, because the debtor must pay a higher amount for breach of contract; In addition, the annual increase in the amount of non-current claims of banks shows that validating any amount of commitment in monetary obligations does not necessarily lead to the strengthening of contracts.

E- According to the fatwas of many jurists, if the purpose of the parties in

including the deposit requirement is that by paying the deposit, the debtor will have more time to repay the debt, it will be a definite example of usury. Therefore, the inclusion of usury on the condition of the deposit depends on the intention of the parties to include this condition. This issue, in cases where the amount of the customary obligation is much higher than the actual damage, puts the contract under the suspicion of ignorant robbery.

According to what has been said, the absolute validity of the contractual obligations in monetary obligations in Iran's legal system cannot be deduced not only from the text and spirit of the subject laws, but also from the text of the unanimous decision No. 805 of the General Board of the Supreme Court. Because the said decision has made the validity of this condition dependent on the fact that it does not conflict with the laws and regulations and as seen, the inclusion of a deposit for monetary obligations in cases where this deposit is significantly more than the damage caused to the obligee. be, it is contrary to the Islamic Sharia as well as the mandatory laws, both the civil procedure law and the civil law, and therefore, according to the unanimous decision, such a condition is invalid.

References

[1] Abedi, Mohammad. (2013). "Economic and Legal Analysis of Penalty Clause",Journal Encyclopedia of Economic Law, Twentieth year, No.4. (in Persian)

[2] Babayi, Iraj. (2007). "Theoretical Foundations of Legal Economic Analysis Approach", Journal of Legal and Policy Research, No.23. (in Persian)

[3] Bahjat (Gilani Foumani), Mohammadtaghi. (2007). "Estefta'at" , vol.3, First Edition, Qom: Office of Ayatollah Behjat. (in Persian)

[4] Barban, Patrick. (2016). "General Regime of Obligations: Non-Performance of the Obligation", Paris: UNJF, Available at: https://cours.unjf.fr/repository/coursefilearea/file.php/213/Cours/02_item/indexI0.html.

[5] D'Agostino, Elena .(2014). "Contracts of Adhesion between Law and Economics: Rethinking the Unconscionability Doctrine", Berlin: Springer.

[6] Emami, Masoud. (2003). "Elementary peace", Journal of Ahl al-Bayt Jurisprudence, Twentieth year, No.34. (in Persian)

[7] Gharibi, Sara, Rahmati, Parviz, Pasban, Mohammadreza. (2014). "Economic analysis of the institution of the obligation; Emphasizing the common law legal system and the German Rumi", Civil Law Knowledge, Third year, No.2. (in Persian)

[8] Gingembre, Thierry, (2020), "When the Paris court rules on article 1231-6 of the civil code", The journal of legal and regulatory management, No.74.

[9] Jonathan, Klick, Francesco, Parisi. "Wealth, Utility, and the

Human Dimension", NYU Journal of Law & Liberty, Vol 1.No 1.
[10] Karimi, Abbas, Bahrampouri Rasoul .(2020). "Comparative Study of the Nature of the Guarantee due to Delays in Mmplementation Monetary Obligations in Iranian and French Law", Comparative Law Researches Quarterly,Vol.24, No.3. (in Persian)
[11] Katouziyan, Naser .(1996). "General Principles of Contracts",Vol.4, Second edition ,Tehran: Enteshar Joint Stock Company. (in Persian)
[12] Katouziyan, Naser .(2012). "Specific Contracts",Vol.2, Tehran: Ganj Danesh Publications. (in Persian)
[13] Katouziyan, Naser .(2014). "General Principles of Contracts",Vol.4, Eighth edition, Tehran: Enteshar Joint Stock Company. (in Persian)
[14] Khomeyni, Seyyed Rohollah. (2000). "Book of Sale", Vol.5, Tehran: Imam Khomeini Publishing Institute.
[15] Khomeyni, Seyyed Rohollah. (2001). "Estefta'at", Vol.2, Fifth Edition ,Qom: Islamic Publications Office of Qom Seminary Teachers Association. (in Persian)
[16] Khouyi, Seyyed Abolghasem. (1998). "Mesbah Al Feghahat", Vol.7,Qom: Arbitration Publication.
[17] Mackaay, Ejan. (2013). "Law and Economics for Civil Law Systems", London: Edward Elgar Publishing.
[18] Mehrpour, Hoseyn. (1992). "Collection of Comments of the Guardian Council", Keyhan Institute. (in Persian)
[19] Mousaviyan, Seyyed Abbas. (2005). "Jurisprudential Study of the Laws Related to Fines and Damages for Late Payment in Iran", Islamic Law Journal, No.4. (in Persian)
[20] Mousaviyan, Seyyed Abbas. (2013). "Critique of Contemporary Perspectives on Riba", Book Review Journal, Fourteenth and Fifteenth year, No.65-66. (in Persian)
[21] Nussenbaum, Maurice. (2017). "The damage of passing time: economic approach to default and compensatory interest", Banking and finance law review, No 6.
[22] Pichonnaz, Pascal, Atamer, Yesim. (2019). "Control of Price Related Terms in Standard Form Contracts", Berlin: Springer Nature.
[23] Rashidreza, Seyyed Mohammad. (1985). "Riba and Transactions in Islam", Vol.3, Cairo: Dar ebn Zeydun Publication.
[24] Rezayi, Majid. (2002). "Jurisprudential-Legal Review of Delay Fines", Journal of Islamic Economics, No.6. (in Persian)
[25] Seyouti, AbdalRahman. (1983). "Al-Dur Al-Manthur ", Vol.1, Qom: Library of Ayatollah Marashi Najafi.
[26] Shahid Sani, ZeynalDinbenAli. (1987). "Rowza Al Bahiya in explanation of the Loma Al Dameshghiyah", Vol.3, Qom: Arbitration Publication.
[27] Stéphanie, De Luca. (2011). "What place in French law for punitive damages?", Paris: Université Panthéon-Assas.

[28] Tabrizi, Javad. (2006). "New Estefta'at", Vol.1, Qom: Sorour. (in Persian)
[29] Trakman, Leon & Ranieri, Nicola. (2013). "Regionalism in International Investment Law", Oxford: OUP.

مقاله پژوهشی

سقف وجه التزام در تعهدات پولی با نگاهی نقادانه به رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ دیوان عالی کشور

رسول بهرامپوری[۱]
استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی دانشگاه علم و فرهنگ
جواد خدادادی[۲]
دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

تاریخ دریافت ۱۴۰۱/۰۶/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۱

چکیده

حدود اعتبار وجه التزام قراردادی در تعهدات پولی، همواره از موضوعات بحث برانگیز در نظام حقوقی ایران بوده است؛ با توجه به مواجهه نهادهایی نظیر شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام با خسارت تأخیر تأدیه در طول زمان، علیرغم تصویب قوانینی نظیر قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در سال ۱۳۷۹، همچنان این سؤال در نظام حقوقی ایران مطرح است که آیا طرفین می‌توانند به صورت قراردادی ضمن درج وجه التزام، مبلغی مازاد بر نرخ شاخص سالانه بانک مرکزی را به عنوان خسارت مقطوع مطالبه کنند؟ رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور، جواز این امر را منوط به عدم مغایرت با قوانین و مقررات امری دانسته است و پژوهش حاضر با روشی تحلیلی - توصیفی در راستای پاسخ به سؤال مزبور، ضمن بررسی تحولات مربوط بـه خسارت تأخیر تأدیه در نظام حقوقی ایران، با بیان تحلیل‌های سه‌گانه فقهی، حقوقی و اقتصادی اثبات نموده است که پذیرش اعتبار هر میزان از وجه التزام در تعهدات پولی نه تنها از متن قوانین و مقررات موضوعه قابل استنباط نیست، بلکه علاوه بر تعارض با قوانین امری، دارای آثار سوء اقتصادی فراوان می‌باشد و توافق صورت گرفته را در معرض شبهه ربوی بودن قرار می‌دهد.

1- rasoolbahrampoori@gmail.com

۲- نویسنده مسئول: khodadadi.javad@ut.ac.ir

واژگان کلیدی: تعهدات پولی، خسارت تأخیر تأدیه، رأی وحدت رویه، ربا، وجه التزام.
طبقه بندی K12 :JEL

مقدمه

بر اساس ماده ۲۳۰ قانون مدنی که بر حسب ظاهر به صورت مطلق نگارش شده، توافق طرفین به تعیین وجه التزام به عنوان میزان مقطوع خسارت ناشی از تخلف از قرارداد، معتبر دانسته شده و مقرر گردیده است: «....حاکم نمی‌تواند او را به بیشتر یا کمتر از آن چه که ملزم شده است محکوم کند.». علیرغم اطلاق ماده اخیرالذکر که شامل کلیه تعهدات اعم از وجه نقد و غیر آن می‌شود، با تصویب قانون آیین دادرسی مدنی در سال ۱۳۱۸، در ماده ۷۱۹ این قانون، سقف دوازده درصدی برای خسارت تأخیر تعهداتی که موضوع آن وجه نقد است در نظر گرفته شد و توافقات مازاد بر این میزان بلااثر دانسته شد. با پیروزی انقلاب اسلامی همانطور که در اصل چهارم قانونی اساسی تصریح شده است، تأکید فراوان بر ضرورت هماهنگی قوانین با موازین شرعی اسلام وجود داشت و با عنایت به اینکه در شریعت اسلام و فقه امامیه ربا صراحتاً حرام و اخذ آن ممنوع گردیده است، در اصل چهل و سوم قانون اساسی منع و تحریم ربا از ضوابط اساسی اقتصاد جمهوری اسلامی تلقی گردید. با عنایت به این موضوع و با توجه به اختلاف نظرات فقها در خصوص ربوی بودن یا نبودن دریافت خسارت تأخیر تأدیه، پس از انقلاب موضوع پیش‌بینی وجه التزام، سقف و میزان آن در قوانین مصوب و نظریات نهادهای قانون‌گذار و تصمیم‌گیر نظیر مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای نگهبان و مجلس شورای اسلامی دچار ناهماهنگی‌ها و تعارضات ظاهری شد؛ به گونه‌ای که علیرغم تصویب قانون آئین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور مدنی در سال ۱۳۷۹ و پیش‌بینی مقرراتی در این خصوص در مواد ۵۱۵ و ۵۲۲ این قانون، همچنان این سؤال باقی ماند که آیا طرفین می‌توانند به جای مبنای قانونی، بر اساس مبانی قراردادی، وجه التزام را در قرارداد گنجانده و خساراتی مازاد بر نرخ شاخص سالانه بانک مرکزی را به صورت مقطوع درج نمایند؟

مطالعه قوانین مربوط به این موضوع و نظریات نهادهایی نظیر شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام در طول ایام پس از انقلاب به خوبی نشان می‌دهد که پاسخ به سؤال فوق در طول زمان به تناسب شرایط اقتصادی و اجتماعی دگرگون شده است؛ لذا در مقاله حاضر، با روشی تحلیلی - توصیفی جهت ارائه پاسخی متقن به سؤال مطرح شده، ابتدا به بررسی اجمالی تحولات

مربوط به این موضوع در نظام حقوقی ایران پرداخته شده و سپس رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور مورخ ۱۳۹۹/۱۰/۱۶ از حیث حقوقی، فقهی و اقتصادی مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد.

۱- سیر تطور خسارت تأخیر تأدیه در نظام حقوقی ایران

قبل از انقلاب اسلامی

در مواد ۲۲۱، ۲۲۸ و ۲۳۰ قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷ مقررات عام و مطلقی در خصوص ضمانت اجرای نقض تعهدات قراردادی پیش‌بینی شده است به گونه‌ای که ماده ۲۳۰ این قانون، بالاطلاق توافق طرفین به میزان مقطوعی از وجه التزام را به عنوان خسارت ناشی از تخلف از قرارداد، معتبر دانسته است. با این وجود، با تصویب قانون آیین دادرسی مدنی در سال ۱۳۱۸، سقف مجاز خسارت تأخیر تأدیه در تعهدات پولی حداکثر به میزان ۱۲ درصد در سال تعیین گردید. به موجب ماده ۷۱۹ این قانون، تعیین مبلغی بیش از این میزان توسط طرفین به عنوان وجه التزام یا هر عنوان دیگر نمی‌توانست موضوع حکم دادگاه قرار بگیرد؛ البته طرفین می‌توانستند به جای سکوت درباره خسارت تأخیر و پذیرش حکم قانون، خود میزان خسارت تأخیر را تا حد قانونی، مورد تراضی قرار دهند.

مواد ۳۴ تا ۳۶ قانون ثبت اسناد و املاک مصوب ۱۳۱۰ نیز دارای احکام مشابه ماده ۷۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی بود و طبق آن هر قراری که به صورت وجه التزام یا طرق دیگر گذارده شده و در آن خسارت دیرکرد بیشتر از ۱۲ درصد تعیین شده باشد، نسبت به مازاد، غیرقانونی و بلااثر دانسته شده بود. ماده ۳۷ «آیین‌نامه اجرای مفاد اسناد رسمی لازم‌الاجرا و طرز رسیدگی به شکایت از عملیات اجرایی مصوب ۱۳۵۵» نیز مقرر می‌داشت: «در هر مورد که برابر مقررات و قوانین خاص و یا مدلول سند رسمی، میزان خسارت دیرکرد کمتر از صدی دوازده معین شده باشد، خسارت به مأخذ مقرر احتساب خواهد شد.»

۲-۱- بعد از انقلاب اسلامی

۱-۲-۱- اعلام حرمت و ابطال شرط خسارت تأخیر تأدیه

با پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به تأکیدی که بر ضرورت عدم مغایرت قوانین و مقررات با

موازین شرعی وجود داشت، در خصوص این موضوع از برخی مراجع تقلید استفتائاتی شد و تغییراتی در قوانین ایجاد گردید. امام خمینی (ره) در پاسخ به سؤال انجمن اسلامی کارکنان سازمان ثبت اسناد و املاک کشور در خصوص اجرای موارد ۳۶ و ۳۷ آیین نامه اجرای اسناد رسمی لازم‌الاجرا فرمودند: «بسمه تعالی، مبلغی که بابت تأخیر تأدیه گرفته می شود ربا و حرام است» (Mehrpour, 1992: 192).

در ادامه شورای نگهبان طی نظریه شماره ۲۶۰۹ مورخ ۱۳۶۴/۰۴/۱۸ اظهار می‌دارد: «نظر به این که در موضوع حکم خسارت تأخیر تأدیه مراجعات متعدد به شورای نگهبان می‌شود و از قرار بعضی از شکایات بانک‌ها مطالبه خسارت تأخیر تأدیه می‌نمایند موضوع در جلسه رسمی فقهای شورای نگهبان مطرح شد و به شرح زیر اعلام نظر گردید: مطالبه مازاد بر بدهی بدهکار به عنوان خسارت تأخیر تأدیه چنانچه حضرت امام مدظله نیز صریح به این عبارت (آن چه به حساب دیرکرد تأدیه بدهی گرفته می شود ربا و حرام است) اعلام نموده‌اند جایز نیست و احکام صادره بر این مبنا شرعی نمی‌باشد. بنابراین مواد ۷۱۹ تا ۷۲۳ قانون آیین دادرسی مدنی و سایر مواردی که به طور متفرق احتمالاً در قوانین در این رابطه موجود باشد خلاف شرع انور است و قابل اجرا نیست.» ؛ علاوه بر این، این شورا در نظریه شماره ۳۲۷۸ مورخ ۱۳۶۷/۱۰/۱۴ با تأکید بر نظریه فوق اظهار می‌دارد: «...تمام مواد و تبصره های موجود در قوانین و آیین‌نامه‌ها و مقرراتی که اجازه اخذ مبلغی را به عنوان خسارت تأخیر تأدیه می‌دهد (که حقیقت آن اخذ مازاد بر بدهی طلبکار است) باطل است.»

همانطور که در نظریات فوق‌الاشعار ملاحظه می‌گردد، شورای نگهبان به عنوان مرجع تصمیم‌گیری در خصوص قوانین قبل از انقلاب، طی نظریات متعددی قوانین مرتبط به اخذ خسارت تأخیر تأدیه را غیرشرعی اعلام نموده است.

۲-۲-۱- اعطای مجوز اخذ خسارت تأخیر به بانک‌ها

با توجه به نظریاتی که در خصوص حرمت و ربوی بودن اخذ خسارت تأخیر توسط مراجع تقلید و برخی فقهای شورای نگهبان مطرح شده بود، بانک‌ها خود را با یک مشکل بزرگ مواجه دیدند؛ بدین صورت که افراد زیادی می‌توانستند ضمن اخذ وام‌های کلان بانکی، بدهی خود را به موقع نپرداخته و انگیزه لازم را نیز برای بازپرداخت بدهی در سررسید نداشته باشند. بر این اساس

رئیس وقت بانک مرکزی طی نامه‌ای خطاب به شورای نگهبان ضمن ابراز نگرانی خود بابت این موضوع، خواستار اظهار نظر شورای نگهبان درباره ماده‌ای در قراردادهای نظام بانکی با محتوای «خسارت تأخیر تأدیه» گردید. شورای نگهبان طی نظریه شماره ۷۷۴۲ مورخ ۱۳۶۱/۱۲/۱۱ در پاسخ به نامه فوق ابراز داشت که درج چنین شرطی مغایر با موازین شرعی نمی‌باشد.

با این پاسخ شورای نگهبان، بانک‌ها مجوز خود را نسبت به درج ماده‌ای در قراردادهای بانکی در خصوص دریافت خسارت تأخیر تأدیه، اخذ نمودند و بعد از تصویب قانون عملیات بانکی بدون ربا در تاریخ ۱۳۶۲/۰۶/۰۸، نظام بانکی با استناد به موافقت شورای نگهبان، متناسب با انواع قراردادهای بانکی ماده‌ای را به صورت شرط ضمن عقد، در متن قراردادهای بانکی گنجاند که در نتیجه آن مشتری به مقتضای شرط ضمن عقد متعهد می‌شود در صورت تأخیر در پرداخت بدهی، مبلغ معادل ۱۲ درصد اصل بدهی به عنوان جریمه تأخیر به بانک بپردازد (Mousaviyan, 2005: 17). در ادامه مجمع تشخیص مصلحت نظام در تاریخ ۱۳۶۸/۱۰/۰۵ «قانون نحوه وصول مطالبات بانک‌ها» را به تصویب رساند که به موجب این قانون، بانک‌ها نسبت به دریافت خسارت تأخیر تأدیه نسبت به قراردادهایی که سابق بر قانون عملیات بانکی بدون ربا منعقد شده بودند، محق شناخته شدند و حتی به موجب ماده دوم این قانون، امکان اصلاح آرای مراجع قضایی که طی آن‌ها وصول هزینه‌ها، متفرعات، جریمه تأخیر تأدیه و جزای تخلف از شرط متعلقه به نفع بانک مورد لحوق حکم واقع نشده بود، پیش‌بینی شد.

۳-۲-۱- تصویب قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در سال ۱۳۷۹

با تصویب تبصره الحاقی به ماده ۲ قانون اصلاح موادی از قانون صدورچک مصوب ۱۳۷۵/۲/۱۲و قانون استفساریه مربوط به آن، دریافت خسارت تأخیر تأدیه بر مبنای نرخ تورم اعلام شده توسط بانک مرکزی رسماً در زمره قواعد و قوانین موضوعه ایران قرار گرفت؛ در ادامه با تصویب قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در۱۳۷۹/۱/۲۱، مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص دریافت خسارت تأخیر تأدیه چک به کلیه طلبکاران تعمیم داده شد و مطابق ماده ۵۲۲ این قانون، دریافت خسارت تأخیر نیازمند اثبات موضوعاتی از جمله مطالبه داین، تمکن مدیون و تغییر فاحش شاخص قیمت سالانه شناخته شد.

آن‌چه در این قسمت بیان شد به خوبی نشان می‌دهد که مواجهه با موضوع خسارت تأخیر تأدیه

در نظام حقوقی ایران متأثر از تحولات اقتصادی بوده است؛ به گونه‌ای که پس از تجربه نرخ‌های تورم بالا، کاهش ناگهانی ارزش پول و پدیدآمدن ابر بدهکاران بانکی و غیربانکی، نظریاتی که بالاطلاق دریافت خسارت تأخیر را مجاز نمی‌دانستند، مهجور مانده و اکنون امکان دریافت آن تا میزان نرخ شاخص سالانه اعلامی توسط بانک مرکزی، تا حدود زیادی مورد قبول فقها قرار گرفته است؛ علی‌رغم این موضوع، این سؤال همچنان در نظام حقوقی ایران وجود داشت که با توجه به قسمت اخیر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، آیا طرفین می‌توانند به جای مبنای قانونی، وجه التزامی بیش از نرخ شاخص سالانه بانک مرکزی را به صورت مقطوع بر اساس توافق طرفینی در قرارداد خود درج نمایند؟

این سؤال طی سال‌های اخیر در مراجع قضایی پاسخ‌های متفاوتی را پی داشته به گونه‌ای که نهایتاً رئیس کل دادگستری استان مازندران با اعلام اینکه از سوی شعب بیست و دوم و بیست و پنجم دادگاه تجدیدنظر این استان، در خصوص اعتبار تعیین وجه التزام قراردادی در تعهدات پولی بیش از شاخص تورم اعلامی موضوع ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، آراء مختلف صادر شده، درخواست طرح موضوع را در هیئت عمومی دیوان عالی کشور نموده که در نهایت منجر به صدور رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ مورخ ۱۳۹۹/۱۰/۱۶ مبنی بر تجویز توافق به بیش از شاخص اعلامی شده است. این رای مقرر می‌دارد: «تعیین وجه التزام قراردادی به منظور جبران خسارت تاخیر در ایفای تعهدات پولی، مشمول اطلاق ماده ۲۳۰ قانون مدنی و عبارت قسمت اخیر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹ است و با عنایت به ماده ۶ قانون اخیرالذکر، مبلغ وجه التزام تعیین شده در قرارداد، حتی اگر بیشتر از شاخص قیمت‌های اعلامی رسمی (نرخ تورم) باشد، درصورتی که مغایرتی با قوانین و مقررات امری از جمله مقررات پولی نداشته باشد، معتبر و فاقد اشکال قانونی است.»

۲- تحلیل حقوقی، فقهی و اقتصادی رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور

در این بند رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور از حیث حقوقی، فقهی و اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته و با نگاهی نقادانه، مبانی این رای تحلیل می گردد.

۱-۲- تحلیل حقوقی رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور

کلیه ابهامات حقوقی مربوط به اخذ وجه التزام که منجر به صدور رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور شد، به ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی برمی‌گردد؛ لذا جهت بررسی نتیجه این رأی ناگریز از تحلیل حقوقی ماده مذکور می باشیم.

بر اساس صدر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی، در شرایطی که طرفین به صورت توافقی وجه التزامی را مقرر ننموده باشند، جهت استحقاق دریافت خسارت تأخیر تأدیه، وقوع سه شرط مطالبه داین، تمکن مدیون و تغییر فاحش شاخص قیمت، ضروری است؛ این بدان معناست که قانون‌گذار در تعهدات پولی، برای دریافت خسارت تأخیر با نرخ قانونی، بنای سخت‌گیری داشته است؛ به گونه‌ای که اگر یکی از شرایط مقرر در ماده فراهم نباشد، طلبکار نتواند این مبلغ را مطالبه نماید. لازم به ذکر است، در قانون مدنی فرانسه، ماده ۶-۱۲۳۱ (مصوب ۱۰ فوریه ۲۰۱۶) مقرر شده است که در صورت عدم پرداخت دین توسط مدیون، وی ملزم به پرداخت خسارت مطابق با نرخ قانونی است و لازم نیست که داین تغییر شاخص سالانه قیمت‌ها یا ورود هیچ خسارتی را به خود اثبات نماید. این ماده بیان می‌دارد: «خسارت‌های ایجاد شده در نتیجه تأخیر در پرداخت یک تعهد مربوط به پرداخت مبلغی پول، از جمله منافع آن، مطابق با نرخ تعیین شده توسط قانون، از زمان ابلاغ اخطار مطالبه محاسبه می‌شود. این خسارت وارد شده تلقی می گردد، بدون آنکه طلبکار ملزم باشد ورود هیچ خسارتی را اثبات کند.» بدین ترتیب در حقوق فرانسه در صورت تأخیر تادیه بدهی، خسارتی به میزان نرخ قانونی مورد حکم قرار می گیرد و در واقع نرخ ثابتی که توسط قانون‌گذار مورد حکم قرار گرفته است، نرخ مفروض محروم ماندن از انتفاع پولی است (Barban, 2016: 5). همچنین در حقوق فرانسه در ماده فوق‌الذکر که خسارت تأخیر تادیه را پیش‌بینی می‌کند عبارتی که دلالت بر شرط بودن تمکن مدیون نماید، مشاهده نمی‌شود. علاوه براین، در مقررات مربوط به اعسار[1] در حقوق فرانسه در ایفای تعهدات پولی، ماده ۱۹۱۳ قانون مدنی این کشور بیان می‌دارد که حتی در صورت اعسار شخص متعهد، وی از پرداخت خسارت تاخیر تادیه معاف نمی‌باشد و در سایر مقررات مربوط به خسارت تاخیر تادیه در حقوق فرانسه، حکمی که

1- Déconfiture.

شخص معسر را از پرداخت این خسارت معاف دارد، مشاهده نمی‌گردد (Stéphanie, 2011: 32).

فارغ از شرایط متعدد مطرح شده جهت استحقاق خسارت تأخیر تأدیه بر مبنای قانونی، در ادامه ماده ۵۲۲ آمده است:«مگر این‌که طرفین به نحو دیگری مصالحه نمایند». محل اصلی اختلاف به همین گزاره بر می‌گردد؛ بدین معنا که اگر طرفین قصد داشته باشند به منظور جبران خسارت ناشی از تأخیر در تأدیه تعهدات پولی، در قرارداد خود وجه التزامی را درج نمایند، آیا مستند به گزاره فوق نسبت به درج هر میزانی مجازند؟ هیئت عمومی دیوان عالی کشور در رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ با استناد به اطلاق ماده ۲۳۰ قانون مدنی و گزاره اخیرالذکر، توافق بر هر میزان از وجه التزام را حتی اگر بیشتر از شاخص اعلامی توسط بانک مرکزی باشد، معتبر و فاقد اشکال قانونی دانسته است؛ لیکن سؤال اینجاست که آیا از ظاهر این گزاره، مجوز اعطایی در این رأی وحدت رویه قابل استنتاج است؟ به نظر نگارندگان تحقیق حاضر، استدلال هیئت عمومی دیوان عالی کشور در استناد به قسمت اخیر ماده ۵۲۲ به دلایل ذیل قابل خدشه است:

شناخت اوضاع و احوال تصویب ماده موضوع‌عنه مؤثرترین عامل در شناخت مدلول آن می‌باشد. قانون‌گذار قبل از انقلاب اسلامی، در ماده ۷۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸، به صراحت هرگونه قرارداد به منظور اخذ وجه التزام به میزان بیش از صدی ۱۲ در سال را تحت هر عنوان اعم از مال‌الصلح یا مال‌الاجاره و... را غیرمعتبر دانسته است. علاوه بر این، مطابق با آنچه که نسبت به سیر تطور این موضوع در نظام حقوقی ایران ذکر شد، قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در سال ۱۳۷۹ در شرایطی به تصویب رسیده است که شورای نگهبان تا این زمان مجوز اخذ وجه التزام در تعهدات پولی را بنا بر مصالحی، صرفاً به بانک‌ها اعطا نموده و حتی خسارت تأخیر تأدیه پیش‌بینی شده در قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ را طی نظریه شماره ۷۶/۲۱/۵۱۲ مورخ ۱۳۷۶/۳/۱ خلاف شرع دانسته و به علت مخالفت این شورا با مجلس شورای اسلامی در خصوص خسارت تأخیر پیش‌بینی‌شده در «قانون الحاق یک تبصره به ماده ۲ قانون اصلاح موادی از قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۵»، این تبصره توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام به تصویب رسیده است.

در واقع باید گفت قانون‌گذار با عدم ذکر بحث وجه التزام و مقید نمودن اخذ خسارت تأخیر به شرایط چندگانه، در ماده فوق‌الذکر قصد داشته صرفاً ضمن مشروعیت بخشیدن به اخذ خسارت تأخیر تأدیه، از تضرر طلبکار به واسطه کاهش ارزش پول جلوگیری نموده و از طرف دیگر بر

خلاف قانون سابق که میزان ثابتی را تعیین نموده بود، ضمن تعیین معیاری برای تعیین میزان ارزش کاهش یافته، از نظریات شورای نگهبان و فتاوی برخی از مراجع تقلید تبعیت نماید. به عبارت دیگر، ضمان ناشی از تأخیر در اجرای تعهدات پولی در نظام حقوقی ایران ماهیت جعلی دارد نه قهری؛ و اساساً همین ماهیت است که موجب شده است ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی با ایراد غیرشرعی بودن مواجه نشود، در واقع ماده مزبور به دنبال آن نیست که علاوه بر مبلغ دین اصلی، مبلغی را به عنوان خسارت به متعهد تحمیل نماید، بلکه این ماده به دنبال جبران کاهش ارزش پول است و بر این اساس مدیون را ملزم می‌سازد که برای ایفای تعهد به صورت کامل، علاوه بر مبلغ موضوع تعهد، کاهش ارزش آن را نیز جبران نماید (Karimi & Bahrampouri, 2020: 145)؛ در حالی که بالعکس حقوق ایران، در حقوق فرانسه این ضمان ماهیت قهری دارد (Nussenbaum, 2017: 1) و با توجه به قهری بودن ماهیت آن است که دریافت خسارت تاخیر تادیه توسط متعهد، نافی امکان دریافت سایر خسارات اثبات شده توسط وی نیست و رویه قضایی فرانسه نیز این موضوع را به صورت صریح پذیرفته است (Gingembre, 2020: 62).

همچنین بر مبنای اصول چهارم و چهل و سوم قانون اساسی، در زمان تصویب قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی در سال ۱۳۷۹ اصل تحریم ربا در اسلام مورد توجه بوده است؛ لذا به نظر می‌رسد قانون‌گذار با محدود نمودن وجه التزام و خسارت تأخیر تأدیه به میزان نرخ شاخص اعلامی توسط بانک مرکزی قصد جلوگیری از تحقق ربای قرضی را داشته که توضیح آن در ادامه خواهد آمد.

در نتیجه به نظر می‌رسد عبارت «مگر اینکه طرفین به نحو دیگری مصالحه نمایند» در ماده ۵۲۲ دلالتی بر عدول قانون‌گذار از نظر صریح مذکور در ماده ۷۱۹ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۱۸ نسبت به منع هرگونه توافق بر وجه التزام به میزان بیش از میزان قانونی ندارد.این عقیده، با در نظر داشتن سیر نظریات شورای نگهبان که منتهی به تصویب قانون سال ۱۳۷۹ شده و شرح آن گذشت، تقویت می‌گردد.

قانون‌گذار درقسمت اخیر ماده ۵۲۲ از تعبیر «مصالحه» بهره گرفته است. هرچند دلالت ماده ۷۵۲ قانون مدنی بر این است که قانون‌گذار صلح ابتدایی را صحیح و معتبر دانسته و آن را قسیم دو نوع دیگر صلح یعنی صلح در مورد رفع تنازع موجود یا جلوگیری از تنازع احتمالی فرض نموده است اما باید دانست در مفهوم و جوهر صلح، نوعی «تسالم» و به بیان دیگر، «گذشت‌های متقابل»

وجود دارد و همین امتیاز است که آن را از سایر عقود ممتاز می‌کند و به صورت معامله‌ای مستقل در می‌آورد؛ یعنی در هر مورد که وجود حقی بین دو نفر مشتبه بوده یا مورد نزاع قرار گرفته است یا هدف این است که از تنازع احتمالی پرهیز شود، عقدی که بر این مبنا و گذشت‌های متقابل طرفین واقع می‌شود صلح است. این تلقی منطقی از صلح، امتیاز این عقد را از سایر قراردادها به خوبی نشان می‌دهد؛ اما نویسندگان قانون مدنی، مواد ۷۵۲، ۷۵۸ و ۷۶۲ را چنان تنظیم کرده‌اند که دو نفر در مقام انجام معامله‌ای مانند بیع و بدون این که قصد تسامح نیز داشته باشند، می‌توانند نام «صلح» را بر معامله خود نهند و از اجرای تمام احکام مربوط به بیع بگریزند. در این صورت، صلح در این مفهوم گسترده، باعث برهم خوردن نظم عمومی و تسهیل تقلب نسبت به قانون می‌شود (Katouziyan, 2012: 302-303). علاوه بر این، اعتبار صلح بدوی یا ابتدایی در میان فقها قول مشهوری نیست؛ نه تنها ادله‌ای که برای حجیت و صحت صلح ابتدایی مانند اجماع، اقتضای اصل اولی و غیره اقامه شده مخدوش است بلکه دلایل بر عدم اعتبار آن بسیار است و عقد صلح چنان که عقل و حکمت اقتضا می‌کند و سیره عقلا نیز بر آن پایه شکل گرفته و ادله لفظی و شرعی این عقد نیز دلالت دارد، تنها در مواردی جاری است که میان طرفین عقد، پیشینه خصومت و نزاع و یا احتمال آن وجود دارد (Katouziyan, 2003: 91).

فارغ از نظریات فوق که توسط برخی حقوق‌دانان مطرح شده و با فرض معتبر دانستن صلح ابتدایی و همچنین صرف‌نظر از معنای عرفی «مصالحه» که به توافقاتِ در مقام رفع تنازع و حل و فصل دعاوی اطلاق می‌شود، باز هم باید گفت ظاهر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی این معنا را به ذهن متبادر می‌کند که مراد قانون‌گذار از به‌کار بردن تعبیر «مصالحه» پس از بیان شرایط لازم برای استحقاق خسارت تأخیر بر مبنای قانونی (خصوصاً لزوم مطالبه دائن و رسیدگی دادگاه)، مصالحه در مورد رفع تنازع موجود یعنی پس از سررسید دین و وقوع خسارت بوده و قانون‌گذار این عبارت را به تبع فتاوی برخی از فقها نسبت به احوط بودن مصالحه در این ماده گنجانده است؛ چرا که اگر مراد از مصالحه حصول توافق قبل از بروز اختلاف راجع به خسارت باشد، با مدلول ماده ۵۱۵ این قانون یکسان بوده و تکرار مجدد آن در ماده ۵۲۲ لغو خواهد بود.

در نتیجه با توجه به آنچه ذکر شد، استناد رأی وحدت رویه ۸۰۵ بر قسمت اخیر ماده ۵۲۲ با این فرض که مدلول آن با وجه التزام موضوع ماده ۲۳۰ قانون مدنی یکسان است، صحیح به نظر نمی‌رسد.

علی‌رغم اینکه بانک‌ها به موجب نظریه شماره ۷۷۴۲ مورخ ۱۳۶۱/۱۲/۱۱ شورای نگهبان و «قانون نحوه وصول مطالبات بانک‌ها» ۱۳۶۸/۱۰/۰۵ مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام، مجاز به پیش‌بینی وجه التزام در قراردادهای خود شده‌اند اما این موضوع هرگز به معنای آزادی قراردادی بانک‌ها در تعیین هر میزان از وجه التزام تلقی نشده و در حال حاضر بر اساس بخشنامه شماره ۹۴/۱۸۴۸۴۷ مورخ ۱۳۹۴/۷/۷ بانک مرکزی، میزان وجه التزام برای تمامی عقود مشارکتی و مبادله‌ای نرخ سود مصوب شورای پول و اعتبار به‌علاوه ۶ درصد مبنا در نظر گرفته شده است.

بر مبنای نتیجه‌گیری رأی وحدت رویه ۸۰۵، اکنون بانک‌ها به عنوان فعالان اصلی عرصه پولی کشور، در اندراج شرط وجه التزام برای تعهدات پولی با مانع مواجه می‌باشند(با توجه به عبارت «درصورتی که مغایرتی با قوانین و مقررات امری از جمله مقررات پولی نداشته باشد») اما سایر اشخاص می‌توانند آزادانه اقدام به تعیین وجه التزام در تعهدات پولی خود نمایند؛ این در حالی است که شورای نگهبان پس از پیروزی انقلاب، علیرغم اعلام حرمت و ربوی بودن اخذ خسارت تأخیر برای اشخاص، از جهت حفظ مصالح و نظم عمومی اقتصادی، مجوز درج شرط وجه التزام قراردادی را صرفاً به بانک‌ها اعطا نموده بود؛ لذا پذیرش نتیجه رأی وحدت رویه ۸۰۵، به معنای عدول کامل از نظریات قبلی و پیشینه قانونی این موضوع خواهد بود، بدون اینکه دلایل این امر مشخص باشد و چنانچه که گذشت مقدمات تحصیل این نتیجه نیز مورد پذیرش نمی‌باشد.

نظریه مشورتی شماره ۱۷۴۷/۹۲/۷ مورخ ۱۳۹۲/۹/۹ اداره حقوقی قوه قضائیه نیز دلالت بر تأیید آنچه گفته شد دارد. این نظریه مقرر داشته: «توافق بر جریمه به عنوان وجه التزام خسارت تأخیر تأدیه دین، فقط در چارچوب مقررات قانون عملیات بانکی بدون ربا، مصوب ۱۳۶۲ با اصلاحات بعدی، برای وجوه و تسهیلات اعطائی بانک‌ها پیش‌بینی شده است، ولی در تمام دعاوی که موضوع آن دین و از نوع وجه رایج است مطالبه و پرداخت خسارت تأخیر تأدیه بر اساس ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی انجام می‌شود و شرط زیاده در تعهدات پولی ربای قرضی محسوب می‌شود. وجه التزام موضوع ماده ۲۳۰ قانون مدنی، ناظر به تعهدات غیرپولی است و قسمت اخیر ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی راجع به امکان مصالحه طرفین به نحوه دیگر، ناظر به مصالحه به کمتر از شاخص تورم است؛ زیرا مقررات یاد شده تا سقف شاخص تورم امری بوده و توافق بر بیشتر از آن بی‌اعتبار است.»

علاوه بر موارد فوق، همانطور که در رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ مشاهده شد، در راستای

معتبر دانستن وجه التزام طرفین، به اطلاق ماده ۲۳۰ قانون مدنی اشاره شده است. در این خصوص باید گفت با وضع تبصره ۲ ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی مدنی، اطلاق ماده ۲۳۰ قانون مدنی قابل استناد نیست زیرا حکم عام صدر و ذیل ماده ۵۱۵ در خصوص امکان مطالبه خسارات اعم از خسارت تأخیر، به موجب تبصره ۲ آن تخصیص خورده و اخذ خسارت تأخیر تأدیه چه مبتنی بر قرارداد بوده و چه نباشد صرفاً «در موارد قانونی» قابل مطالبه می‌باشد که از ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی می‌توان به عنوان یکی از این موارد قانونی نام برد.

با توجه به آنچه گفته شد، علاوه بر نظریات برخی از حقوقدانان که قائل به عدم نفوذ هرگونه توافق نسبت به دریافت میزان بیش از کاهش قدرت خرید هستند (Katouziyan: 2014: 248)، اعتبار توافق بر وجه التزام به میزان بیش از نرخ شاخص تورم اعلام شده توسط بانک مرکزی، اساساً از متن و روح قوانین موضوعه خصوصاً ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی مدنی و ماده ۲۳۰ قانون مدنی، قابل استنباط نیست.

۲-۲- تحلیل فقهی رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور

اصل حاکمیت اراده و آزادی قراردادی در روابط خصوصی به عنوان یک اصل متعالی، زمانی می‌تواند برای معتبر و لازم‌الاجرا دانستن هر میزان از وجه التزام مورد استفاده قرار گیرد که توافق طرفین طبق ذیل ماده ۱۰ قانون مدنی «مخالف صریح قانون» نباشد و طبق تصریح ماده ۲۳۲ این قانون، نامشروع تلقی نگردد؛ لذا اکنون بحث در گرو مشروعیت یا عدم مشروعیت وجه التزامی است که اشخاص بر اساس توافق طرفینی در قرارداد خود به میزان بیش از نرخ شاخص تورم بانک مرکزی درج نموده‌اند چرا که اصلی‌ترین شبهه‌ای که در خصوص اخذ وجه التزام مطرح شده، مشابهت آن با رباست؛ به عبارت دیگر با توجه به حرمت اخذ ربا در دین اسلام، باید به این سؤال پاسخ داد که آیا تعیین و اخذ وجه التزام به میزان بیشتر از نرخ شاخص تورم بانک مرکزی جهت جبران خسارت می‌تواند از مصادیق ربا محسوب شود یا خیر؟

۱-۲-۲- اقسام ربا

فقهای امامیه ربا را به دو گونه تقسیم‌بندی کرده‌اند: ۱- ربای قرضی که عبارت است از اشتراط هر نوع زیاده در قرارداد قرض. ۲- ربای معاملی که عبارت است از معامله دو شیء هم‌جنس از

اشیای مکیل یا موزون همراه با زیاده (Mousaviyan, 2013: 227). علاوه بر این، بعضی فقها تمدید دین یا ثمن حال در برابر افزایش مبلغ بدهی را ربا دانسته‌اند (Khouyi, 1998: 577-580 & Shahid Sani, 1987: 521) و بر این نکته تأکید شده است که این وضعیت در مورد دین ناشی از عقد قرض و سایر عقود یکسان بوده و دارای حکمی مشابه است (Khomeyni, 2000: 527). بررسی متون تاریخی، حدیثی و تفسیری نشان می‌دهد یکی از اشکال رایج ربا در جزیره‌العرب در میان اعراب عصر تشریع بدین صورت بوده است که وقتی بدهکار در سررسید، توان پرداخت بدهی خود را نداشت، در قبال تمدید مدت، بر مبلغ بدهی افزوده می‌شد (Mousaviyan, 2013: 235). این نوع از ربا به دلیل رواجی که در عصر جاهلیت و صدر اسلام داشته، ربای جاهلی نام گرفته است. سیوطی در الدرالمنثور می گوید: ربای جاهلی بدین صورت بود که فردی جنسی را به صورت نسیه به دیگری می‌فروخت و وقتی مهلت فرا می‌رسید و مشتری قادر به پرداخت نبود، بر مبلغ آن می‌افزود و فروشنده نیز به وی فرصت می‌داد (Seyouti, 1983: 365). برخی نویسندگان ربا را صرفاً در مورد اخیر منحصر دانسته‌اند (Rashidreza, 1985: 137). اکنون آنچه محل بحث است، این است که آیا وجه التزام قراردادی می‌تواند مصداقی از این ربا تلقی گردد یا خیر؟ در ادامه به بررسی نظریات برخی از فقها در این خصوص می‌پردازیم.

۲-۲-۲- دیدگاه فقها نسبت به خسارت تأخیر تأدیه

برخی فقها نظر به تطبیق عنوان ربای جاهلی بر وجه التزام یا جریمه تأخیر تأدیه داده‌اند. امام خمینی (ره) علاوه بر پاسخ به سؤال انجمن اسلامی کارکنان سازمان ثبت اسناد و املاک کشور در خصوص اجرای موارد ۳۶ و ۳۷ آیین نامه اجرای اسناد رسمی لازم‌الاجرا نسبت به دریافت خسارت تأخیر تأدیه، در فتوای دیگری شرط ضمان نسبت به کاهش ارزش پول را جایز ندانسته (Khomeyni, 2001: 291) و در پاسخ به استفتای دیگری، دیرکرد را هم‌ردیف بهره دانسته و بیان نموده‌اند: «بهره پول و بهره دیرکرد وام، ربا و حرام است». آیت الله بهجت نیز شرط دریافت دیرکرد در صورت تأخیر در پرداخت اقساط وام را محل اشکال دانسته (Bahjat, 2007: 191) و اضافه کردن بر طلب را هرچند در صورت تأخیر بدهکار، حرام دانسته‌اند (Bahjat, 2007: 279). همچنین آیت‌الله تبریزی شرط گرفتن مبلغ در صورت تأخیر در ایفای دین را حتی در عقد مضاربه نیز باطل دانسته‌اند (Tabrizi, 2006: 268).

اخیراً استفتایی به شرح ذیل از حضرت آیت‌الله خامنه‌ای به عمل آمده است: «در قراردادهای فروش صادراتی محصولات نفتی و پتروشیمی ایران با خریداران، ثمن قرارداد ارز خارجی است و خریدار، مطابق با قرارداد فی‌مابین و با رضایت خود، متعهد می‌شود که در صورت تأخیر در پرداخت ثمن، خسارت تأخیر تأدیه پرداخت نماید. مبنای خسارت تأخیر معمولاً براساس نرخ‌های بین‌المللی بانکی و از تاریخ سررسید ثمن معامله و عدم پرداخت خریدار محاسبه می‌گردد. دریافت خسارت تأخیر تأدیه در بیع بین‌المللی کالا متعارف بوده و به دلیل اقتضائات تجارت بین‌الملل از جمله الزام خریدار به رعایت موعد پرداخت، در قرارداهای بین‌المللی درج می‌گردد. در غیر این صورت خریدار تشویق می گردد، ثمن معامله را هر زمان که تمایل داشت ولو با تأخیر پرداخت نماید و این امر مغایر مصالح و منافع صادرکنندگان ایرانی و کشور بوده و موجب تأخیر در برگشت ارز حاصل از صادرات به چرخه اقتصاد کشور می‌گردد. با توجه به این ملاحظات، آیا دریافت خسارت تأخیر ارزی به شرح فوق از خریداران کالاهای صادراتی تولیدی شرکت‌های ایرانی مغایر شرع انور اسلام است؟». حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در پاسخ به این استفتاء فرموده‌اند: «چنانچه در ضمن عقد لازم شرط شود، اگر یکی از طرفین در موعد مقرر به تعهد- اعم از انجام کار یا پرداخت مبلغ- عمل نکند، باید در مقابل تخلف از شرط مقدار معینی به طرف مقابل بپردازد، شرط صحیح و لازم الاجرا است. البته شرط مذکور در مورد تخلف از پرداخت پول در تاریخ مقرر، نباید به معنای تمدید مهلت پرداخت باشد، وگرنه در حکم ربا و حرام است.»

دیدگاه‌های مطرح شده ممکن است این ظن را پدید آورد که تحقق یا عدم تحقق ربا در شرط وجه التزام به ماهیت این شرط ارتباط دارد. در دکترین حقوقی در خصوص ماهیت وجه التزام اختلاف نظر است. برخی ماهیت آن را جبران خسارت دانسته و برخی دیگر بر کیفر بودن آن اعتقاد دارند. برخی نیز نظیر دکتر کاتوزیان برای وجه التزام ماهیتی دوگانه قائل شده‌اند؛ چرا که اگر وجه التزام صرفاً خسارت باشد بایستی ادعای خلاف آن در دادگاه مسموع بوده و امکان تعدیل آن وجود داشته باشد در حالی‌که مطابق قوانین موضوعه ایران چنین امری امکان‌پذیر نیست (Katouziyan, 1996: 242). هرچند پذیرش هر یک از نظرات «خسارت» یا «کیفر» بودن وجه التزام دارای آثار حقوقی است لیکن اتخاذ یکی از این دو یا پذیرش نظریه بینابینی در مسئله موضوع‌عنه یعنی تحقق یا عدم تحقق ربا در چنین شرطی تأثیرگذار نیست؛ چرا که همانطور که ملاحظه شد، فقها و مراجع تقلید بر این باورند که تعلق جریمه، فارغ از این که تحت چه عنوانی

اخذ شود، به معنای دریافت مبلغ اضافه بر اصل بدهی است که منجر به تعلق عنوان ربا می‌گردد (Rezayi, 2002: 46)؛ به عبارت دیگر، در صورتی که رابطه زمان و انجام تعهد، تعدد مطلوب باشد، هر میزان از وجه التزام در تعهدات پولی که به میزان خسارات وارد بر متعهدله نباشد (قانون‌گذار معیار تعیین خسارت را در ماده ۵۲۲ ق.آ.م تعیین نموده است)، چه عنوان کیفر بر آن اطلاق شود و چه هر عنوان دیگر، مصداقی از اعطای مهلت به مدیون در قبال افزایش مبلغ بدهی بوده و منجر به تحقق رباست؛ به گونه‌ای که طرفین قرارداد در هنگام درج این شرط در قرارداد، نفع و ضرر خود را نسبت به میزان آن می‌سنجند و هدف از درج این شرط این است که بدهکار با پرداخت جریمه از مهلت بیشتری برای تأدیه دین برخوردار باشد. بدهکار نیز در هنگام تأدیه دین نفع و ضرر خود را نسبت به ادای دین در مهلت مقرر یا به تأخیر انداختن آن خواهد سنجید.

با توجه به آنچه گفته شد، معتبر دانستن هر میزان از وجه التزام به استناد اصل حاکمیت اراده، آزادی قراردادی و ماده ۱۰ قانون مدنی، به گونه‌ای که نتوان بر وجه التزام توافق شده عنوان «خسارت» نهاد، قرارداد طرفین را شدیداً در معرض شبهه ربا قرار می‌دهد.

۳-۲- تحلیل اقتصادی رای وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور

در بسیاری از قراردادها طرفین تمایل دارند تا خسارت ناشی از عدم انجام تعهد (وجه التزام) را به طور مقطوع تعیین نمایند چرا که به موجب این توافق، متعهدله بار اثباتی کمتری را متحمل شده و نیازی به اثبات ورود ضرر و همچنین میزان خسارات وارده نخواهد داشت. فارغ از مبانی فقهی و حقوقی پذیرش یا عدم پذیرش سقف وجه التزام در تعهدات پولی، این موضوع دارای آثار و ابعاد اقتصادی فراوانی می‌باشد. در تحلیل اقتصادی حقوق برخلاف حقوق در مفهوم مرسوم آن که قواعد حقوقی را برای تأمین عدالت، نظم و انصاف به کار می‌گیرد، کارایی اقتصادی به قواعد حقوقی شکل می‌دهد و آن را به عنوان هدف اصلی قواعد حقوقی در نظر می‌گیرد (Babayi, 2007: 17-18 & Abedi, 2013: 59)؛ امروزه در مباحث تحلیل اقتصادی حقوق عمدتاً بر معیار ثروت تکیه می‌شود و تحلیل آثار حقوق بر میزان کارایی در جامعه بر اساس میزان افزایش ثروت و نه مطلق مطلوبیت صورت می‌گیرد (Jonathan Klick & Francesco Parisi, 2008: 600). در مباحث توصیفی تحلیل اقتصادی حقوق میزان کارایی قواعد حقوقی و آثاری که بر روابط افراد و نحوه عملکرد آن‌ها دارند مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد؛ در واقع کارآمدی که مفهومی

بنیادین در این رویکرد می‌باشد، هدف حقوق قلمداد می گردد؛ بدین معنا کـه از امکانـات موجـود با توجه به محدودیت‌ها و کمبودها بایستی بـه نحـوی اسـتفاده شـود کـه بـالاترین میـزان مطلوبیـت حاصل گـردد (Babayi, 2007: 18-33). بـه همـین منظـور جهـت تحلیـل اقتصـادی وجـه التـزام و ارزیابی کارایی آن، بهترین شیوه تحلیل هزینه-فایده می باشد. هزینه-فایده، روشـی اسـت کـه طـی آن به مثابه یک ترازو، معیارهای مثبت در یک طرف و معیارهای منفـی در طـرف دیگـر قـرار داده شده و کارایی نهایی قاعده تعیین می‌شود (Gharibi et al, 2014: 21).

در این نوشتار و در مقام کمک به تعیین کارایی یا عدم کارایی قاعده حقوقی «وجه التزام بدون سقف»، به برخی از آثار سـوء پـذیرش ایـن موضـوع در نظـم عمـومی اقتصـادی (هزینـه‌هـا) اشـاره می گردد:

الف- امروزه با توجه به انحصار برخی از کالاهـا و خـدمات در اختیـار برخـی از سـرمایه‌داران، تولیدکنندگان یا عرضه‌کنندگان، در بسیاری از قراردادها قدرت معاملی برابری در هنگام مذاکره و انعقاد قرارداد وجود ندارد؛ به همین دلیل است که انعقاد قراردادهای الحاقی رو به گسترش بـوده و قراردادهایی که شـرایط آن‌ها از پیش تنظـیم و تعیـین گردیـده و طـرف دیگـر صـرفاً در خصـوص انعقـاد یـا عـدم انعقـاد آن‌هـا قابلیـت انتخـاب دارد، از تنـوع و گسـتردگی بسـیاری برخوردارنـد (D'Agostino, 2014: 2). حال اگر درج هر میزان از وجـه التـزام در تعهـدات پـولیِ ناشـی از ایـن قراردادهـا معتبـر شـناخته شـود، عـلاوه بـر اینکـه قـرارداد را تحمیلـی، غیرمنصـفانه و غیـر عادلانـه می‌نمایاند، بیانگر قصد واقعی مشروط علیه نیست و منجر به سوء استفاده از طـرف ضـعیف قـرارداد شده و نظم حقوقی اقتصادی را مختل می کند (Pichonnaz & Atamer, 2019: 534). ایـن مسـئله انعقاد قراردادهایی را که طرفین در شرایط مسـاوی قـرار ندارنـد و یـا قراردادهـایی را کـه یکـی از طرفین به هر علتی دارای اطلاعات ناکافی می‌باشد، با ریسک و خطر بسیار زیـادی مواجـه نمـوده و به طور کلی هزینه‌های معاملاتی را به طور اساسی افزایش می‌دهد؛ زیرا به دلیل کمبـود اطلاعـات و برآورد خسارات با لحاظ تمام شرایط، حتی اگر در آینده زیـانی اتفاق نیفتـد یـا زیـان حـادث‌شـده شدید نباشد، غالباً حداکثر خسارت قابل پیش‌بینی به عنوان وجه التزام محاسبه می‌شود و همـین امـر منجر به افزایش قیمت در طرف مقابل می گردد.

ب- افزایش هزینه معاملات، افزایش هزینه تولید را به دنبـال داشـته و حتـی مـی‌توانـد منجـر بـه افزایش میزان ورشکستگی‌ها شود چـرا کـه بـدهکار بایـد مبلـغ بیشـتری را در قبـال نقـض قـرارداد

پرداخت نماید. اگر استفاده از هر میزان وجه التزام معتبر و متعارف باشد، در حالت رکود اقتصادی، موجی از شکست‌های اقتصادی پدید می‌آید که بر امنیت سرمایه‌گذاری لطمه جبران ناپذیری وارد می‌آورد (Ranieri & Trakman, 2013: 76). پیش‌بینی پدیدآمدن چنین نتایجی ناشی از تفاوتی است که در اجرای وجه التزام قراردادی بین نظام حقوقی ایران و نظام حقوقی کامن‌لا و رومی‌ژرمنی وجود دارد.

ج- معتبر دانستن هر میزان از وجه التزام با این استدلال که باید هرچه بیشتر به اراده طرفین احترام گذاشته شود، لزوماً منجر به استحکام‌بخشی به قراردادها نمی‌شود (Mackaay, 2013: 475)؛ چه‌آن‌که از گذشته در نظام بانکداری ایران دریافت وجه التزام به‌عنوان ضمانت اجرای انجام تعهدات پیش‌بینی شده است اما هرگز نتوانسته بازدارنده باشد و منجر به کاهش مطالبات شود. طبق گزارشات منتشرشده توسط بانک مرکزی، هرساله شاهد افزایش مطالبات غیرجاری با وجود اخذ وجه التزام‌های قراردادی بوده‌ایم؛ به‌گونه‌ای که امروزه کارشناسان اقتصادی افزایش مطالبات غیرجاری و نحوه مواجهه با آن را از بزرگ‌ترین چالش‌های اقتصادی و نظام بانکی کشور می‌دانند[1].

با توجه به آنچه گفته شد، احتمال سوء استفاده از وجه التزام در خصوص تأدیه دیون پولی در روزگار جدید خصوصاً از جانب بنگاه‌های مالی قدرتمند و آثار و تبعات اقتصادی این موضوع ایجاب می‌کند که قانون‌گذار تعیین وجه التزام را به صورت کامل در حیطه اداره آزاد متعاملین قرار نداده و جهت ایجاد تناسب بین وجه التزام و خسارت واقعی حداکثر آن را مشخص نماید به گونه‌ای که توافق اشخاص بر خسارتی بیش از سقف مقرر در قانون، فاقد قدرت الزام‌آور حقوقی بوده و متعهد، به پرداخت آن مکلف نباشد؛ همان‌گونه که در ماده ۵۲۲ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی وجه التزام تا میزان سقف خسارت تأخیر تأدیه یعنی نرخ شاخص قیمت اعلامی توسط بانک مرکزی، محدود شده است.

---

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک: عزیزی‌راد، ماریه (۱۳۹۵)، «تاریخ‌نگاری مطالبات غیرجاری در اقتصاد ایران»، دو ماهنامه تازه‌های اقتصاد، شماره ۱۴۹.

نتیجه

با توجه به آنچه گذشت، در پاسخ به اعتبار یا عدم اعتبار وجه التزام مازاد بر نرخ شاخص تورم اعلامی بانک مرکزی در تعهدات پولی استدلال‌های حقوقی، فقهی و اقتصادی به شرح ذیل قابل طرح است:

الف- شرایط مقرر در صدر ماده **۵۲۲** قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی جهت مطالبه خسارت تأخیر با مبنای قانونی نشان می‌دهد که قانون گذار در این قانون در نظر داشته تا با درج شرایط سخت‌گیرانه و با این توجیه که خسارت تأخیر تأدیه محدود به میزان نرخ شاخص اعلامی توسط بانک مرکزی است، اخذ آن را مشروع بنمایاند. در واقع باید گفت قانون‌گذار با عدم ذکر بحث وجه التزام و مقید نمودن اخذ خسارت تأخیر به شرایط چندگانه، قصد داشته از طرفی از تضرر طلبکار به واسطه کاهش ارزش پول جلوگیری نموده و از طرف دیگر بر خلاف قانون سابق که میزان ثابتی را تعیین نموده بود، ضمن تعیین معیاری برای تعیین میزان ارزش کاهش یافته، از نظریات شورای نگهبان و فتاوی برخی از مراجع تقلید تبعیت نماید.

ب- مراد قانون‌گذار از تعبیر «مصالحه» در قسمت اخیر ماده **۵۲۲**، همان فتوای فقها مبنی بر احوط بودن مصالحه در مورد رفع تنازع موجود بوده است نه صلح بدوی (ابتدایی)؛ چرا که اگر منظور هرگونه توافقی بر وجه التزام در حین انعقاد قرارداد باشد، به‌کار بردن تعبیر «مصالحه» که یکی از اشکال عقود معین است، معنایی نداشته و می‌بایستی چنین توافقی در قالب هر یک از عقود امکان‌پذیر باشد.

ج- اعتبار داشتن هر میزان از وجه التزام در تعهدات پولی، انعقاد قرادادهایی را که طرفین دارای قدرت معاملی یکسانی نیستند (همچون قراردادهای الحاقی) را با ریسک و خطر بسیار زیادی مواجه نموده و آن‌ها را تحمیلی، غیرمنصفانه و غیرعادلانه می‌نمایاند؛ این شروط زمینه سوء استفاده بنگاه‌های مالی بزرگ از طرف ضعیف را فراهم آورده و نظم حقوقی اقتصادی را مختل می‌کند.

د- پذیرش اعتبار هر میزان از وجه التزام در تعهدات پولی هزینه‌های معاملاتی را به طور قابل توجهی افزایش می‌دهد. با توجه به عدم امکان تعدیل قرارداد طبق نظام حقوقی ایران، تفکیک

شرط وجه التزام بابت خسارت از شرط وجه التزام تنبیهی و کیفری تأثیری در موضوع نداشته و در نتیجه با افزایش هزینه معاملات و افزایش هزینه تولید میزان ورشکستگی‌ها نیز افزایش خواهد یافت چرا که بدهکار باید مبلغ بیشتری را در قبال نقض قرارداد پرداخت نماید؛ ضمن اینکه افزایش سالانه میزان مطالبات غیرجاری بانک‌ها نشان می‌دهد معتبر دانستن هر میزان از وجه التزام در تعهدات پولی لزوماً منجر به استحکام‌بخشی به قراردادها نمی‌شود.

ه- با توجه به فتوای عده زیادی از فقها، چنان‌چه هدف طرفین از درج شرط وجه التزام این باشد که بدهکار با پرداخت وجه التزام از مهلت بیشتری برای تأدیه دین برخوردار باشد، مصداق مسلمی از ربای جاهلی خواهد بود؛ لذا شمول ربای قرضی بر شرط وجه التزام وابسته به غرض طرفین از درج این شرط می‌باشد. این موضوع در مواردی که میزان وجه التزام عرفاً بسیار بیشتر از خسارت واقعی باشد، قرارداد را شدیداً در معرض شبهه ربای جاهلی قرار می‌دهد.

نظر به آن‌چه بیان شد، اعتبار مطلق وجه التزام قراردادی در تعهدات پولی در نظام حقوقی ایران، نه تنها از متن و روح قوانین موضوعه قابل استنتاج نیست، بلکه از متن رأی وحدت رویه شماره ۸۰۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور نیز برداشت نمی‌شود؛ زیرا رأی مزبور، اعتبار این شرط را منوط به آن کرده است که مغایرتی با قوانین و مقررات امری نداشته باشد و همانگونه که مشاهده شد، درج وجه التزام برای تعهدات پولی در مواردی که این وجه التزام به میزان قابل توجهی بیش از خسارت وارده بر متعهدله باشد، با شرع بیّن و همچنین قوانین آمره اعم از قانون آیین دادرسی مدنی و قانون مدنی مغایرت دارد و لذا طبق رأی وحدت رویه مزبور نیز چنین شرطی فاقد اعتبار است.

References

[1] Abedi, Mohammad. (2013). "Economic and Legal Analysis of Penalty Clause",Journal Encyclopedia of Economic Law, Twentieth year, No.4. (in Persian)

[2] Babayi, Iraj. (2007). "Theoretical Foundations of Legal Economic Analysis Approach", Journal of Legal and Policy Research, No.23. (in Persian)

[3] Bahjat (Gilani Foumani), Mohammadtaghi. (2007). "Estefta'at" , vol.3, First Edition, Qom: Office of Ayatollah Behjat. (in Persian)

[4] Barban, Patrick. (2016). "General Regime of Obligations: Non-Performance of the Obligation", Paris: UNJF, Available at: https://cours.unjf.fr/repository/coursefilearea/file.php/213/Cours/02_item/indexI0.html.

[5] D'Agostino, Elena .(2014). "Contracts of Adhesion between Law and Economics: Rethinking the Unconscionability Doctrine", Berlin: Springer.
[6] Emami, Masoud. (2003). "Elementary peace", Journal of Ahl al-Bayt Jurisprudence, Twentieth year, No.34. (in Persian)
[7] Gharibi, Sara, Rahmati, Parviz, Pasban, Mohammadreza. (2014). "Economic analysis of the institution of the obligation; Emphasizing the common law legal system and the German Rumi", Civil Law Knowledge, Third year, No.2. (in Persian)
[8] Gingembre, Thierry, (2020), "When the Paris court rules on article 1231-6 of the civil code", The journal of legal and regulatory management, No.74.
[9] Jonathan, Klick, Francesco, Parisi. "Wealth, Utility, and the Human Dimension", NYU Journal of Law & Liberty, Vol 1.No 1.
[10] Karimi, Abbas, Bahrampouri Rasoul .(2020). "Comparative Study of the Nature of the Guarantee due to Delays in Mmplementation Monetary Obligations in Iranian and French Law", Comparative Law Researches Quarterly,Vol.24, No.3. (in Persian)
[11] Katouziyan, Naser .(1996). "General Principles of Contracts",Vol.4, Second edition ,Tehran: Enteshar Joint Stock Company. (in Persian)
[12] Katouziyan, Naser .(2012). "Specific Contracts",Vol.2, Tehran: Ganj Danesh Publications. (in Persian)
[13] Katouziyan, Naser .(2014). "General Principles of Contracts",Vol.4, Eighth edition, Tehran: Enteshar Joint Stock Company. (in Persian)
[14] Khomeyni, Seyyed Rohollah. (2000). "Book of Sale", Vol.5, Tehran: Imam Khomeini Publishing Institute.
[15] Khomeyni, Seyyed Rohollah. (2001). "Estefta'at", Vol.2, Fifth Edition ,Qom: Islamic Publications Office of Qom Seminary Teachers Association. (in Persian)
[16] Khouyi, Seyyed Abolghasem. (1998). "Mesbah Al Feghahat", Vol.7,Qom: Arbitration Publication.
[17] Mackaay, Ejan. (2013). "Law and Economics for Civil Law Systems", London: Edward Elgar Publishing.
[18] Mehrpour, Hoseyn. (1992). "Collection of Comments of the Guardian Council", Keyhan Institute. (in Persian)
[19] Mousaviyan, Seyyed Abbas. (2005). "Jurisprudential Study of the Laws Related to Fines and Damages for Late Payment in Iran", Islamic Law Journal, No.4. (in Persian)
[20] Mousaviyan, Seyyed Abbas. (2013). "Critique of Contemporary Perspectives on Riba", Book Review Journal, Fourteenth and Fifteenth year, No.65-66. (in Persian)
[21] Nussenbaum, Maurice. (2017). "The damage of passing time: economic approach to default and compensatory interest", Banking and finance law review, No 6.
[22] Pichonnaz, Pascal, Atamer, Yesim. (2019). "Control of Price Related Terms in Standard Form Contracts", Berlin: Springer Nature.

[23] Rashidreza, Seyyed Mohammad. (1985). "Riba and Transactions in Islam", Vol.3, Cairo: Dar ebn Zeydun Publication.
[24] Rezayi, Majid. (2002). "Jurisprudential-Legal Review of Delay Fines", Journal of Islamic Economics, No.6. (in Persian)
[25] Seyouti, AbdalRahman. (1983). "Al-Dur Al-Manthur ", Vol.1, Qom: Library of Ayatollah Marashi Najafi.
[26] Shahid Sani, ZeynalDinbenAli. (1987). "Rowza Al Bahiya in explanation of the Loma Al Dameshghiyah", Vol.3, Qom: Arbitration Publication.
[27] Stéphanie, De Luca. (2011). "What place in French law for punitive damages?", Paris: Université Panthéon-Assas.
[28] Tabrizi, Javad. (2006). "New Estefta'at", Vol.1, Qom: Sorour. (in Persian)
[29] Trakman, Leon & Ranieri, Nicola. (2013). "Regionalism in International Investment Law", Oxford: OUP.